

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.138>

УДК 330.3 + 316.4(477)

JEL CLASSIFICATION: I 30

В.П. ЗВОНАР

канд. екон. наук, старш. наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень

ім. М.В. Птухи НАН України

01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: viktorzvonar@yahoo.com

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК АГЕНТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ВПЛИВУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемі оцінювання соціально-економічного впливу громадянського суспільства в Україні, а також пошуку напрямів реалізації цього впливу. Автор вдосконалив методичні підходи, які використовують сьогодні в Україні для аналізу функціонування організованого громадянського суспільства в контексті соціально-економічної проблематики. Сформульовано пропозиції щодо кількісних, макроекономічних (вартісних) та прогнозних параметрів аналізу. На цій основі з'ясовано, що позиції громадянського суспільства як суб'єкта соціально-економічного розвитку в Україні в останні роки посилюються. Із застосуванням методу аналізу конкретних прикладів (кейс-методу) виокремлено основні напрями, за якими громадянське суспільство в Україні може виявляти своє соціально-економічне значення та реагувати на відповідні виклики сучасності. Обґрунтовано ринковий підхід до аналізу функціонування громадянського суспільства в нашій країні. Виявлено, що вітчизняному громадянському суспільству властива функція формування попиту на різноманітні соціоекономічні блага, забезпечення пропозиції цих благ, а також функція контролю параметрів участі інших економічних суб'єктів (бізнесу, держави, домогосподарств) у відносинах щодо споживання та виробництва соціоекономічних благ. У межах кожної такої функції автор сформулював конкретні завдання соціально-економічної активності громадянського суспільства в Україні і визначив відповідні інструменти впливу.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціально-економічний розвиток, організація, суб'єкт, оцінювання, напрям, підхід.

В.П. Звонарь

канд. экон. наук, старш. науч. сотруд.

Институт демографии и социальных исследований

им. М.В. Птухи НАН Украины

01032, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60

E-mail: viktorzvonar@yahoo.com

© ЗВОНАР В.П., 2017

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО КАК АГЕНТ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ В УКРАИНЕ

Рассмотрена проблема оценки социально-экономического влияния гражданского общества в Украине, а также поиска направлений реализации этого влияния. Автор усовершенствовал методические подходы, используемые сегодня в Украине для анализа функционирования организованного гражданского общества в контексте социально-экономической проблематики. Сформулированы предложения о количественных, макроэкономических (стоимостных) и прогнозных параметрах анализа. Обнаружено, что позиции гражданского общества как субъекта социально-экономического развития в Украине в последние годы усиливаются. С применением метода анализа конкретных примеров (кейс-метода) выделены основные направления, по которым гражданское общество в Украине может проявлять свое социально-экономическое значение и реагировать на соответствующие вызовы современности. Обоснован рыночный подход к анализу функционирования гражданского общества в нашей стране. Выявлено, что гражданскому обществу в Украине свойственна функция формирования спроса на различные социоэкономические блага, функция обеспечения предложения этих благ, а также функция контроля параметров участия других экономических субъектов (бизнеса, государства, домохозяйств) в процессах потребления и производства этих благ. В рамках каждой такой функции автор сформулировал конкретные задачи социально-экономической активности гражданского общества в Украине, а также определил соответствующие инструменты влияния.

Ключевые слова: гражданское общество, социально-экономическое развитие, организация, субъект, оценивание, направление, подход.

V.P. Zvonar

PhD (Economics), senior researcher, senior staff scientist

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies

of National Academy of Sciences of Ukraine

Ukraine, Kiev, 01032, Blvd. Taras Shevchenko 60

E-mail: viktorzvonar@yahoo.com

CIVIL SOCIETY AS A SOCIO-ECONOMIC ACTOR IN UKRAINE

The paper deals with the problem of the evaluation of the socio-economic impact of civil society organizations in Ukraine. The issue of finding ways of realization of this impact is considered as well. The author offers methodological improvements to analytical approaches and methods exploited nowadays in Ukraine to study the functioning of the organized civil society in terms of social economy and human development. The paper suggests quantitative, macroeconomic (cost-related) and predictive analysis parameters. Using the method of case studies (the case method), the author also formulates the main directions in which civil society in Ukraine manifests its socio-economic importance and responds appropriately to the present challenges. The paper justifies the market approach to the evaluation of the functioning of civil society organizations in the country. The approach suggests that civil society is able to undertake three main socio-economic functions in Ukraine. It must be considered as an innovative creator of the demand for various socioeconomic benefits, as an effective supplier of such benefits, and as a controller and a regulator of the participation of other economic actors (business entities, government institutions, households) in the consumption and the production of the socio-economic benefits. The paper specifies the given socio-economic goals and the relevant instruments for civil society within each function defined. On the basis of the analysis carried out, it is concluded that the position of civil society as an actor of socio-economic development in Ukraine has intensified substantially in the recent years.

Keywords: civil society, social and economic development, entity, actor, evaluation, directions, approaches.

Постановка проблеми. Громадянське суспільство являє собою сферу неполітичного і некомерційного спілкування, взаємодії, самоорганізації та самоврядування активних індивідів. Цю сферу формують специфічні суспільні інститути, незалежні від держави (влади) та ринку (бізнесу). Час і досвід багатьох країн довів, що такі інститути є важливими суб'єктами економіки і ймовірними провідниками конструктивних соціально-економічних трансформацій. В Україні становлення громадянського

суспільства має тривалу історію. Власне, громадянському суспільству країна завдячує збереженням соціокультурної самобутності і політичної ідентичності. Але проблематика його участі в соціально-економічному розвитку актуалізувалася чи не найбільше саме з моменту здобуття країною незалежності. А нині, як ніколи раніше, його діяльної ролі вимагає гострота внутрішніх соціально-економічних протиріч у суспільстві та нетривіальність зовнішніх викликів. Водночас, дослідження соціально-економічного внеску і потенціалу громадянського суспільства все ще не набули системності та необхідної якості.

Аналіз останніх публікацій. Масштабні дослідження соціально-економічного впливу громадських організацій здійснюються в основному зарубіжними вченими, зокрема Г. Анхеєром (H. Anheier), О. Аузаном (A. Auzan), Л. Саламоном (L. Salamon) тощо. Економіко-статистичне оцінювання цього впливу перебуває у сфері інтересів низки міжнародних науково-дослідних колективів. Так, питання позиціонування діяльності некомерційних організацій у структурі ВВП окреслили фахівці Центру дослідження громадянського суспільства при Університеті Дж. Хопкінса у США. Аспекти якості соціальних послуг, що їх пропонують громадські агенції, вивчають аналітики Агентства США з міжнародного розвитку під час розрахунку Індексу сталості громадянського суспільства. В Україні дослідження соціально-економічних аспектів діяльності громадянського суспільства тривалий час обмежувалися тематикою профспілкового руху. Участь же широкого спектру громадських організацій у реформуванні соціальної сфери на державному рівні було передбачено, зокрема, у Стратегії демографічного розвитку України на 2006–2015 рр. (Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України – під керівництвом акад. НАН України Е.М. Лібанової (E. Libanova)). Багаторічні дослідження стану розвитку та потенціалу громадянського суспільства виконує Творчий центр «Каунтерпарт» (м. Київ). Його фахівці – Д. Ляпін (D. Lyapin), Л. Паливода (L. Palyvoda) – представили авторську методику оцінки соціального й економічного внеску благодійності в економіку країни. Сьогодні в країні існує очевидна потреба в інтенсифікації досліджень у цьому напрямі. Адже стимулювання громадської участі в соціально-економічному розвитку України задеклароване як стратегічний напрям державної політики (відповідно до положень Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки).

Мета статті – розвиток науково-методичних підходів до оцінювання соціально-економічного впливу громадянського суспільства в Україні, а також виявлення актуальних напрямів реалізації цього впливу.

Виклад матеріалу. Громадянське суспільство є вкрай неоднорідним і загалом важко піддається безпосередньому оцінюванню, у т. ч. в аспекті внеску в соціально-економічний розвиток [1]. Громадське середовище поділяється насамперед на: 1) професійне й організоване (zareєстровані і / або легалізовані організації), 2) стихійне й неформальне (спонтанні громадські ініціативи та рухи). Щодо перших є підстави розраховувати на хоча б якусь кількісну й якісну інформацію для аналізу. Водночас така інформація майже не акумулюється щодо спонтанних рухів та ініціатив. Крім того, навіть сукупність професійних організацій є дуже фрагментованою та різноплановою за діяльністю. І ця проблема має глобальний масштаб. Тому організації громадянського суспільства (а стихійні рухи й поготів) у більшості країн світу все ще не охоплено повноцінним статистичним обліком й інформаційно-адміністративним моніторингом. Загальні тенденції надзвичайно широкого різноманіття форм і способів прояву громадянського суспільства доповнюються в Україні ще однією

проблемою: у соціумі ще не склалася відповідна традиція враховувати громадські зусилля у різних сферах життя, власне у громадському середовищі ще не сформувалося розуміння важливості національного обліку його активності.

Така ситуація утруднює загалом напрацювання консенсусного підходу стосовно зарахування тих чи інших інститутів до громадянського суспільства. Це призводить до того, що навіть кількість громадських формувань виявляється кардинально різною – залежно від суб'єкта моніторингу та методичних підходів [2]. Так, існують три основні інформаційні платформи, які акумулюють релевантні у цьому аспекті дані. По-перше, це – Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України (ЄДРПОУ). По-друге, це – Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (у його складі – Єдиний реєстр громадських формувань і Реєстр громадських об'єднань). По-третє, це – щорічний статистичний бюлетень «Діяльність громадських об'єднань в Україні» (на основі державного статистичного обстеження). Методика ЄДРПОУ чи не найбільш повно відображає спектр організаційно-правових форм, яких можуть набувати організації громадянського суспільства. Проте вона не охоплює цілу когорту організації, легалізованих не шляхом юридичної реєстрації, а через повідомлення про заснування (без статусу юридичної особи). Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (і його складові) не має цього недоліку. Але він перебуває на етапі становлення і постійно модернізується, що загалом технічно ускладнює його наповнення й утруднює користування його даними [3]. Статистичний бюлетень «Діяльність громадських об'єднань в Україні» забезпечує інформацію лише про окремі види інститутів – громадські об'єднання, профспілки і благодійні організації. Крім того, вибірка цих інститутів, як зазначають фахівці, є малою для повноцінного аналізу. Треба визнати, що вказаний бюлетень дає можливість не тільки відслідкувати динаміку кількості інститутів (як ЄДРПОУ й інші держреєстри), а й додатково оцінити окремі аспекти їхнього діяльничого впливу у суспільстві (наприклад, кількість реалізованих соціальних проектів).

У сенсі власне економічного впливу громадянського суспільства більш прийнятним аналітичним ресурсом вважають показники Системи національних рахунків – у розрізі структури ВВП і діяльності інституційних секторів економіки [4]. Водночас автор поділяє стурбованість авторитетних експертів про те, що вітчизняна статистика національних рахунків не узгоджує законодавчі та фіскальні критерії зарахування тих чи інших організацій до громадянського суспільства із принципами належності цих організацій до некомерційного сектору економіки і відповідних видів економічної діяльності. Тому характерно, що деякі (громадські за соціальною і правовою суттю) інститути у статистиці обліковуються як елементи різних секторів. А до некомерційного сектору, навпаки зараховуються непридатні для громадянського суспільства інститути (політичні партії тощо).

Отже, неточності обліку є наслідком того, що структура організованого громадського сектору залишається не з'ясованою до кінця. Із аналізу фахових джерел випливає, що можна вважати консенсусною лише точку зору про недоцільність віднесення політичних партій до цього сегменту суспільного життя. Проте сумнівною є й приналежність до нього організацій роботодавців, бізнес-асоціацій, кооперативів, кредитних спілок, органів самоорганізації населення тощо. Адже ці організації не завжди чітко відповідають визнаним критеріям організації громадянського суспільства, а саме: 1) неприбутковість (отриманий прибуток не розподіляється між членами та учасниками), 2) відсутність власних комерційних інтересів та комерційна неза-

ангажованість, 3) непричетність до політико-адміністративних і бюджетно-розподільчих повноважень. Так, представництво та захист прав роботодавців найчастіше сприймаються в контексті досягнення саме комерційних цілей. А кооперативи та кредитні спілки часто допускають розподіл прибутку (персоналізацію вигоди). Органи самоорганізації населення інституційно поділяють повноваження з місцевими органами влади. Авторське тлумачення особливостей критеріїв віднесення тих чи інших інституцій до громадянського суспільства деталізовано у попередніх працях [5]. Грунтуючись на цьому підході і враховуючи дані ЄДРПОУ, кількісну оцінку громадянського суспільства автор пропонує здійснювати з огляду на таку структуру сектору: 1) громадська організація, 2) громадська спілка, 3) релігійна організація, 4) профспілка, 5) творча спілка, 6) благодійна організація, 7) підприємство громадського об'єднання, 8) установа / заклад такого об'єднання, 9) об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ). Як видається, вона об'єднує найменш суперечливі (з позиції суті громадянського суспільства) інститути. Хоча визнаємо: дискусія про структуру сектору нині не може вважатися завершеною.

Згідно з даними ЄДРПОУ, динаміка кількості організацій громадянського суспільства протягом останніх років виявляє щорічне зростання як загалом кількості організаційних одиниць, так і одиниць майже кожного окремого виду об'єднань (табл. 1). Доступні дані дозволяють розрахувати показник «просякнення» соціуму громадськими інститутами – кількість організацій на 100 тис. наявного населення. Зафіксований ступінь «присутності» громадянського суспільства в житті країни може опосередковано вказувати на соціоекономічну роль сектору. Динаміка цього показника, будучи підсиленою загальною тенденцією депопуляції в Україні, теж засвідчила стабільне зростання.

Таблиця 1. Організації громадянського суспільства в Україні

Організаційно-правові форми організації	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Підприємства громадського об'єднання	3425	3366	3370	3357	3247	3288
Установи / заклади громадського об'єднання	1347	1458	1487	1518	1592	1602
Громадські організації	51567	55339	58010	60516	64175	70321
Громадські спілки	143	166	188	311	511	753
Релігійні організації	19481	20298	20900	21637	22219	23261
Профспілки, їх об'єднання	21940	23290	24348	25176	25824	26321
Творчі спілки	223	232	240	258	267	279
Благодійні організації	9604	10180	10721	11615	13399	15384
ОСББ	10833	12660	13738	14865	15689	17109
Разом	118563	126989	133002	139253	146923	158318
Кількість організацій на 100 тис. населення	273	293	308	323	342	370

Джерело: складено за даними Держслужби статистики України (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Подібний показник використовується в багатьох європейських країнах [6]. Але методика його розрахунку нетотожна запропонованій тут (через взаємну невідповідність національних структур сектору). Тому безпосередні міжкрайнові порівняння ймовірно є некоректними. Особливої уваги та подальших досліджень вимагає обґрунтування «порогових» значень цього показника. Довідково зазначимо, що у фаховій літературі одним із найвищих індикаторів присутності громадянського суспільства у соціумі вважається результат Естонії (близько 250 асоціацій громадян в розрахунку на 10 тис. населення) [2].

На основі цих даних і з використанням функцій пакету *MS EXCEL* доречно спрогнозувати поведінку показника кількості організацій на 100 тис. населення в Україні у середньостроковій перспективі. Побудувавши графік його динаміки і застосувавши до нього послідовно всі наявні в пакеті лінії тренду, за коефіцієнтом апроксимації легко визначити, що поведінку досліджуваного показника найбільш адекватно описує експоненціальний тренд ($R^2 = 0,99$). Продовживши виявлений тренд на період до 2020 р. можна зробити висновок про подальше ймовірне збільшення кількості організацій до майже 500 в розрахунку на 100 тис. наявного населення (рис. 1). Це очікувано посилить соціоекономічну роль сектору в країні.

Автор поділяє застороги багатьох фахівців про те, що відображений у ЄДРПОУ юридичний факт існування громадського інституту в Україні необов'язково означає його практичне функціонування та реальність впливу. З цих міркувань статистичний бюлетень «Діяльність громадських об'єднань в Україні» (попри відомі недоліки) є доволі інформативним джерелом. Адже його складено на основі звітів, наданих Держслужбі статистики власне громадськістю відповідно до визначеної форми державного статистичного спостереження. Є підстави вважати, що звітують лише реальні організації. Виходячи з офіційних даних, протягом 2010–2015 рр. кількість організацій, керівні органи яких прозвітувати, становила 20–23 тис. одиниць. У 2010–2012 рр. зростання цього показника було доволі виразним. Тоді як період 2013–2015 рр. характеризується його суттєвим падінням. У 2015 р. ситуація поліпшилася, хоча максимальних значень, продемонстрованих у 2013 р., досягнуто не було (табл. 2).

Флуктуаціями відзначалася і кількість членів на обліку громадських організацій, – 25–36 млн осіб. І хоча протягом останніх років увиразнилася тенденція до падіння цього індикатора, кількість членів громадських організацій нині залишається

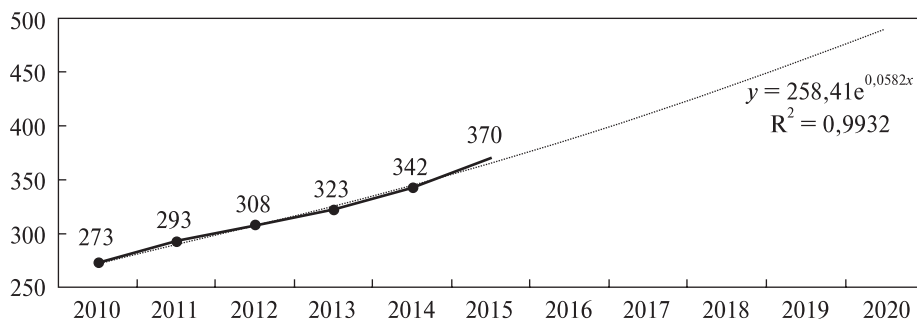

Рис. 1. Прогнозний тренд зміни кількості організацій громадянського суспільства на 100 тис. населення в Україні

Джерело: розраховано автором за даними Держслужби статистики України (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Таблиця 2. Діяльність громадських організацій України (відповідно до державного статистичного спостереження)

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Громадські організації (керівні органи), які прозвітували	20082	21678	23260	21669	21417	22185
Члени на обліку, осіб	28989677	36308499	35029793	34731674	27008586	25680733
Реалізовані масові заходи	649386	448321	589322	427724	349674	394528
Реалізовані соціальні проекти	—	—	—	5252	5024	5478
Публікації	—	—	—	120341	142275	240975
Виконані державні замовлення	—	—	—	387	213	360
Використано коштів, тис. грн	2445689	2924339	3249155	3145596	3461405	5182310
Частка використаних коштів у ВВП, %	0,23	0,22	0,23	0,21	0,22	0,26

Джерело: складено за даними Держслужби статистики України (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>).

доволі високою – близько 26 млн осіб у 2015 р. Щодо достовірності цієї цифри у фаховій літературі висловлюються певні резонні сумніви. Адже відповідно до даних національного соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, членство у громадських організаціях протягом десятиліть в Україні є вкрай низьким. Стабільно понад 80 % опитаних громадян декларують, що не належать до жодної з громадських або політичних організацій чи рухів. Таку розбіжність можна пояснити, серед іншого, різницею в суб'єктивному тлумаченні категорії «належність» до організації чи руху.

Характеризуючи динаміку активності громадянського суспільства протягом 2010–2015 рр. відповідно до статистичного бюлетеня «Діяльність громадських об'єднань в Україні», відмітимо, що, наприклад, кількість здійснених громадськими організаціями масових заходів (семінари, лекції, конференції, збори тощо) змінювалася хвилеподібно. Кількість реалізованих соціальних проектів і виданих публікацій у цілому зростає. А виконання державних замовлень загалом погіршилося. Практично стабільним збільшенням відзначилася сума використаних громадськими організаціями коштів (у т. ч. на суспільні цілі). Додатково до перелічених індикаторів автор пропонує розраховувати частку зазначеної суми відносно ВВП України. Як видно, вона коливалася, але загалом протягом досліджуваного періоду теж зростала.

Безпосередньо визначити внесок громадського сектору у ВВП дають змогу статистичні дані Системи національних рахунків. На їх основі вітчизняні експерти оцінюють частку споживчих витрат некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства, у загальному складі ВВП за методом кінцевого використання. У свою чергу, автор звертає увагу на те, що частка некомерційних організацій у кінцевому використанні ВВП не обмежується участю у споживчих витратах. Тому для більш адекватного відображення участі некомерційного сектору у кінцевому використанні ВВП треба: *співвідносити споживчі витрати некомерційних організацій і загальну суму кінцевих споживчих витрат у ВВП, або рахувати участь некомерційних*

організацій також і в інших складових ВВП за методом кінцевого використання (в т. ч. у валовому нагромадженні), і вже потім співвіднести цю сумарну «участь» і загальну суму ВВП. Якщо скористатися першим способом, то очевидними стають такі тенденції (рис. 2).

Сектор некомерційних організацій протягом 2010–2015 рр. в Україні визначав приблизно 1% кінцевих споживчих витрат у ВВП України. При цьому після відчутного зменшення у 2011 та 2012 рр. цей показник у 2013 р. відновив зростання та у 2015 р. перевищив значення 2010 р. Якщо у ході цих розрахунків вилучити із суми споживчих витрат некомерційних організацій витрати, не пов'язані власне з наданням соціальних послуг (наприклад, діяльність політичних партій), то можна побачити, що після такої маніпуляції частка некомерційних організацій у кінцевих споживчих витратах зменшилася. Проте тенденція до зростання цієї частки стала навіть очевиднішою. Безумовно, частка некомерційних організацій в 1% у кінцевих споживчих витратах – це мізерна пропорція. Але якщо вдатися до оцінювання абсолютних значень витрат за цілями, то цифри свідчать про таке: у 2015 р. загальна сума витрат некомерційного сектору (15 788 млн грн) була співвідносною з усіма освітніми витратами домогосподарств (17 476 млн грн) і перевершувала витрати сектору державного управління на економічну діяльність (12 614 млн грн).

Для оцінювання позицій некомерційних організацій у структурі ВВП доцільно використати і дані рахунку виробництва Системи національних рахунків. Цей рахунок дає можливість дослідити динаміку абсолютних значень суми валової доданої вартості, створеної некомерційними організаціями, а також визначити частку сектору цих організацій у валовій доданій вартості, створеній економікою в цілому. Аналіз зазначених показників протягом 2010–2015 рр. свідчить, що сума валової доданої вартості некомерційного сектору у цей період в Україні зростала. Хоча частка сектору у загальній сумі валової доданої вартості залишалась хронічно низькою – на рівні 0,5–0,6% (рис. 3).

Оцінюючи вказані тенденції треба розуміти, що сектор некомерційних організацій об'єктивно є відсутнім у багатьох видах економічної діяльності. І це безумовно позначається загалом на його позиціях у структурі валової доданої вартості. Наприклад, годі розраховувати на активність сектору у видобувній промисловості чи постачанні електроенергії – видах економічної діяльності, які формують значну частку валової доданої вартості. Але у наданні різноманітних послуг (екологічні ініціативи,

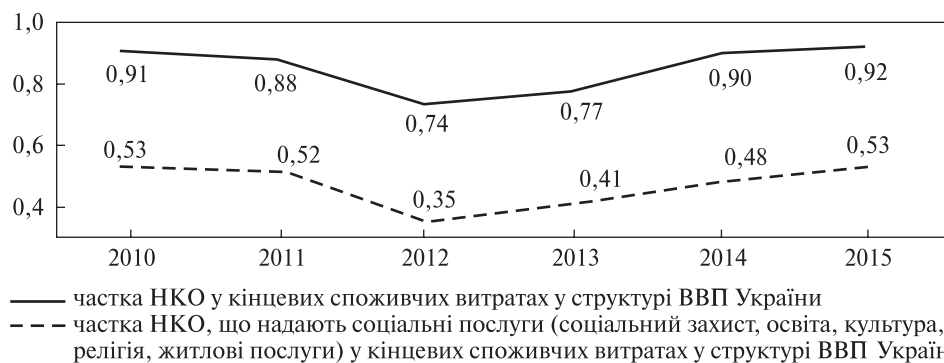

Рис. 2. Позиціонування сектору некомерційних організацій (НКО) у кінцевих споживчих витратах ВВП України

Джерело: розраховано автором за даними Держслужби статистики України (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Рис. 3. Позиціонування сектору некомерційних організацій у валовій доданій вартості в Україні

Джерело: розраховано автором за даними Держслужби статистики України (URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>).

поліпшення умов життя етнічних груп і груп меншості, розвиток громад і розширення можливостей освіти тощо) некомерційним організаціям належить важливе місце: частка сектору у формуванні валової доданої вартості через ці види економічної діяльності протягом 2010–2014 рр. зростає з 31 % до майже 40 %.

Очевидно, що наведені статистичні показники не є повноцінними з точки зору відображення реальності. Тому доцільно звернутися до аналізування практичних прикладів соціоекономічного прояву громадянського суспільства в Україні. Критичне осмислення фахових узагальнень [7, 8] дає змогу визначити кілька напрямів такого прояву. Так, можна зробити висновок про можливість виокремлення цих напрямів за продуктом, який створюється громадським сектором (соціальні послуги, громадське представництво тощо). Висловлюється і доцільність робити це за сферою спрямування громадських зусиль (права людини, освіта тощо). Поруч із цим практикується поділ за об'єктом таких зусиль (молодь, працівники тощо). Ураховуючи ці та інші позиції, автор пропонує диференціювати напрями соціоекономічного впливу громадянського суспільства відповідно до ринкового підходу, сформульованого у працях зарубіжних вчених. Громадянське суспільство проявляє себе передусім в контексті створення визначених соціоекономічних благ. Тому доцільно сприймати його вплив крізь призму категорій попиту на вказані блага й їхньої пропозиції. На цій основі можна стверджувати, що в Україні громадянське суспільство: 1) формує попит на соціоекономічні блага; 2) забезпечує пропозицію цих благ; 3) контролює різноманітні параметри участі інших суб'єктів у відносинах щодо споживання та виробництва цих благ. Для виконання завдань із кожного напрямку громадськість напрацювала / пристосувала і використовує відповідні інструменти (табл. 3). Практичні приклади, наведені нижче, підтверджують цю авторську думку.

Реалізуючи завдання за напрямом формування та реалізації попиту, громадянське суспільство створює і поширює запити на певні соціоекономічні блага, формує стандарти щодо суті, якості та способів споживання цих благ. Крім того, воно транслює поведінкові настанови щодо «недостойних» (деструктивних) благ, присутність яких в економіці загальноновизнано має бути обмеженою. Для цього громадянське суспільство в Україні використовує, найперше, *соціально-виховні практики*, націлені на боротьбу зі шкідливими стереотипами. Тут можна згадати «Пласт» – українську скаутську організацію, метою якої є всебічне виховання й сприяння самореалізації молоді на засадах загальнолюдських чеснот. Організація застосовує унікальну методику ви-

ховання, в основі якої – навчання через гру та працю, гурткова система виховання, заохочення самоврядування.

Громадські ЗМІ як інструмент соціоекономічного впливу громадянського суспільства каналізують громадську самоорганізацію. Одним із прикладів таких ЗМІ є мережа блогів (блогосфера) – віртуальних майданчиків, де автори обмінюються досвідом і отримують «живі» приклади вирішення проблем. Так, на порталі «Гурт» створено й активно поповнюється контентом кілька блогів, присвячених розвитку груп самопомоги в Україні. Їх автори й коментатори – члени таких численних груп із різних куточків України. Спілкування відбувається довкола питань ресурсів самопомоги, мотивації участі у цьому русі тощо.

Громадянське суспільство широко використовує й інструмент *громадянської освіти*, популяризуючи – через безкоштовні освітні заходи – знання, які допомагають громадянам зрозуміти суть соціально-економічних явищ. Наприклад, шляхом поширення відповідних знань громадський сектор долучає українські підприємства до корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Зокрема, Центр «Розвиток КСВ» (м. Київ) спеціалізується на дослідженні КСВ. Організація допомагає компаніям розробляти стратегії КСВ та готувати нефінансові звіти.

Таблиця 3. Напрями, завдання та інструменти соціоекономічного впливу громадянського суспільства в Україні

Напрямок впливу	Завдання	Інструменти
1. Формування і реалізація попиту	1.1. Створення і поширення запитів на соціоекономічні блага, формування відповідних параметрів суті, якості та способів споживання цих благ 1.2. Роз'яснення ризиків «недостойних» (деструктивних) благ, антипропаганда цих благ	<ul style="list-style-type: none"> • соціально-виховні практики • громадські ЗМІ • громадянська освіта
2. Контроль	2.1. Забезпечення контролю щодо адекватності соціоекономічних заходів влади і бізнес-інститутів 2.2. Зміцнення «переговорної сили» індивідів у захисті їхніх соціоекономічних прав / інтересів 2.3. Забезпечення взаємного врахування потреб та інтересів різними суб'єктами у виробництві / споживанні соціоекономічних благ 2.4. Покарання (соціоекономічний остракізм) виробників / споживачів «недостойних» благ або adeptів суспільно неприйнятних способів виробництва / споживання інших благ	<ul style="list-style-type: none"> • громадське лобіювання (адвокасі) • громадська експертиза • громадське посередництво (медіація) • громадський бойкот
3. Забезпечення пропозиції	3.1. Самостійне створення соціоекономічних благ (в т. ч. соціальних послуг) 3.2. Супровід процесів створення благ різними суб'єктами, мета якого – забезпечення соціального інтегрування	<ul style="list-style-type: none"> • волонтеріат • професійні, релігійні, територіальні спільноти • соціальні інтернет-мережі • благодійність і фандрейзинг

Джерело: складено автором.

Через освітні заходи та громадські ЗМІ відбувається й антипропаганда «недостойних» благ. Наприклад, Громадська організація «Життя» з 2009 р. об'єднує громадських активістів для «денормалізації» тютюнокуріння та пропагування вільного від тютюнозалежності життя.

Контрольні завдання мають на меті забезпечення контролю щодо адекватності соціоекономічних заходів влади і бізнесу, зміцнення «переговорної сили» індивідів у відстоюванні їхніх соціоекономічних прав та інтересів, забезпечення взаємного врахування інтересів різними суб'єктами у виробництві / споживанні соціоекономічних благ, а також покарання виробників / споживачів «недостойних» благ. Одним із основних інструментів, який для цього застосовується, є громадське лобіювання (адвокасі). Прикладом його успішності можна вважати діяльність фонду «Пацієнти України», зусиллями якого вдалося у 2011 р. суттєво збільшити державне фінансування лікування ВІЛ/СНІД. Крім того, фонд долучився до просування у 2015–2016 рр. низки законів, що делегують закупівлю ліків в Україні спеціалізованим міжнародним організаціям.

Громадська експертиза як контрольний інструмент офіційно функціонує в Україні з 2008 р., коли було схвалено відповідну постанову Кабінету Міністрів України, з процедурою такої експертизи. Примітно, що чинна редакція цього порядку є результатом саме громадського лобіювання і підготовлена за безпосередньої участі громадських активістів [9]. Громадська експертиза передбачає оцінювання громадянським суспільством діяльності виконавчої влади, ефективності прийняття і виконання її органами рішень, підготовку пропозицій щодо вирішення суспільно значущих проблем. Органи виконавчої влади зобов'язані сприяти громадянському суспільству у проведенні експертизи. Експертні пропозиції обов'язкові до врахування владними органами під час підготовки програм соціально-економічного розвитку і формування бюджетів. Згідно з реєстром громадських експертиз, станом на 2016 р. громадські організації найчастіше оцінювали діяльність обласних держадміністрацій і центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом [10]. Зокрема, громадськість інспектувала дотримання стандартів надання адміністративних і соціальних послуг особам з інвалідністю, оцінювала якість молодіжної політики, діяльність із профілактики та лікування туберкульозу в регіонах України тощо.

Громадське посередництво (медіація) – це контрольний інструмент, націлений на залагодження конфліктів у процесі створення / споживання соціоекономічних благ. Медіація пропонує альтернативу традиційним способам вирішення протиріч (арбітражу і судовим практикам), які передбачають залучення третьої особи (судді). Медіація спонукає учасників конфлікту взаємодіяти безпосередньо один з одним для подолання суперечок. Громадський медіатор не є суддею і не формулює готові рішення для сторін: він забезпечує перемовини між ними, «підводячи» їх до самостійного пошуку взаємовигідних позицій [11].

Медіація не стала поширеним видом діяльності громадських організацій в Україні. Нечисленні громадські ініціативи відстоюють її принципи в системах правосуддя (судова медіація) та освіти (медіація ровесників) і в конкретних громадах (поширення ідеології партнерства). Прикладом такої діяльності є функціонування «Інституту миру і порозуміння». Його фахівці розробили модель шкільної служби вирішення конфліктів, де школярі-медіатори допомагають одноліткам долати суперечки. Модель реалізується у близько 120 школах країни.

Про актуалізацію інструменту *громадського бойкоту* свідчить, наприклад, масова солідарна відмова населення України від споживання товарів російського виробницт-

ва як реакція на окупацію Російською Федерацією територій України у 2014 рр. та підтримку Росією незаконних збройних формувань на сході країни. Цей бойкот навіть призвів до виходу з українського ринку окремих брендів [12].

Реалізуючи завдання за напрямом забезпечення пропозиції, організації громадянського суспільства надають безкоштовні / дешеві професійні соціальні, юридичні та інші послуги, максимально зорієнтовані на потреби конкретної цільової групи. Серед відповідних інструментів використовуються, наприклад, *професійні спільноти*, прикладом чого може служити діяльність «Центру розвитку дитини» (м. Луцьк), який розпочав свою роботу у 2002 р. з ініціативи педагогів і батьків дітей з вадами розвитку. Для сприяння соціалізації й реабілітації таких дітей Центром організовано роботу гуртків, служби педкорекції, батьківського клубу, де дітям надаються реабілітаційні послуги, а батькам – інформаційна, правова й моральна підтримка. Основним досягненням центру є створення дитячого інтегрованого реабілітаційного театру «Забавляночка», який успішно діє з 2003 р.

Як приклад залучення *територіальної спільноти* можна згадати мобілізацію мешканців села Дерно Волинської області для надання допомоги переселенцям зі сходу України, ураженого війною. На базі місцевого дитячого будинку сімейного типу «Дім затишку» з літа 2014 р. громада села надає притулок сім'ям із Луганщини та Донеччини. Кожна родина, що перебуває тут, забезпечена їжею, засобами гігієни, одягом у т. ч. за рахунок коштів і зусиль мешканців села.

Релігійні спільноти також проявили себе у цьому зв'язку. Так, релігійні громади Київщини згуртувалися довкола проекту «Теплий дім» спрямований на адаптацію вимушених переселенців, мета якого – не тільки облаштування побуту, а й створення умов для пошуку роботи вихідців зі сходу країни.

Безмежні можливості застосування у сфері надання соціальних послуг демонструє й *волонтеріат*. Привертає увагу, наприклад, діяльність громадської ініціативи «Центр Зайнятості Вільних Людей», покликаної сприяти працевлаштуванню та ресоціалізації вимушених переселенців. Центр організовує професійні консультації щодо пошуку вакансій і навчання. Він об'єднує понад сто волонтерів, а також більше тисячі лояльних роботодавців, готових розглянути питання працевлаштування вимушено переміщених осіб.

Координації волонтерських зусиль сприяє *соціальний нет-воркінг* (соціальні інтернет-мережі). Як *facebook*-сторінку у перші дні окупації Криму волонтерами було започатковано ініціативу «КримSOS» – впливову нині експертну організацію, що координує громадські рухи з питань облаштування переселенців.

За допомогою *благодійності і фандрейзингу* все більше громадських організацій займаються активізацією місцевих громад. Зокрема, Фондація імені князів-благодійників Острозьких – благодійний фонд, що діє з 1995 р. у м. Рівне. Фондація залучає громадян до фінансування місцевого розвитку. Нею в регіоні реалізовано унікальний соціальний проект – система соціального дисконту, за якою фізособи, роблячи пожертву, отримують знижки на товари і послуги, а бізнес спонсорує інформаційну кампанію тої чи іншої громадської соціальної акції.

Висновки. Методичні підходи, які засновано на статистичних показниках і які використовують сьогодні в Україні для аналізу функціонування громадянського суспільства, не дають змоги адекватно оцінити напрями та силу його соціо-економічного впливу. Запропоновані автором удосконалення цих підходів передбачають, найперше, впорядкування структури сектору громадянського суспільства, і на цій основі – уточнення кількісних тенденцій його розвитку. Автор вважає, що до цього

сектору треба відносити передовсім ті організації, які є найменш суперечливими з точки зору онтології громадянського суспільства й які найбільше відповідають критеріям неприбутковості, комерційної та політичної нейтральності. Також запропоновано приділити більшу увагу можливостям оцінювання внеску громадянського суспільства у ВВП країни (розрахованим як за методом кінцевого використання, так і за виробничим методом). З огляду на такі кількісні і вартісні оцінки можна зробити висновок про посилення позицій громадянського суспільства як суб'єкта соціально-економічних відносин в Україні в останні роки. У найближчій перспективі соціально-економічний вплив громадянського суспільства, ймовірно, активізується з огляду на очікуване зростання кількісної присутності його інститутів у соціумі. Разом з тим, через недоліки і суперечності сучасного статистичного обліку діяльності громадянського суспільства, недоцільно обмежувати аналіз цієї діяльності винятково залученням статистичних показників. Ефективним доповненням аналізу може стати використання методу кейсів (прикладів) на основі здійсненої автором диференціації напрямів соціоекономічного впливу громадянського суспільства відповідно до ринкового підходу – в контексті пропозиції визначених соціоекономічних благ і попиту на них у суспільстві. Окремим важливим напрямом соціоекономічного впливу громадянського суспільства треба вважати здійснення контролю щодо участі інших економічних суб'єктів у процесах споживання та створення соціоекономічних благ. Як виявляється, за кожним виокремленим напрямом в Україні існують успішні приклади громадських ініціатив, спроможних конструктивно впливати на соціально-економічний розвиток малих і великих громад. Тобто кейсовий аспект оцінювання посилює аргументи на користь помітності соціально-економічних зусиль громадянського суспільства. Аналізування прикладів соціоекономічної активності громадянського суспільства дає змогу сформулювати для нього конкретні соціально-економічні завдання, а також виявити необхідний для їх реалізації інструментарій. Помітним різноманіттям і складністю відзначаються «контрольні» завдання та інструменти. На думку автора, подальші дослідження варто присвятити фінансовим та інституційним передумовам зростання ефективності громадських зусиль за іншими напрямками соціоекономічного впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадянське суспільство в Україні: звіт за результатами дослідження / Упоряд.: Л. Паливода. – К. : Творчий центр ТЦК, 2016. – 74 с.
2. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні [довідь] / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2012_nauk_an_rozrobku/stan_poz_gp_sus.pdf.
3. Відкритість і прозорість у діяльності громадських об'єднань: стан, проблеми, перспективи вирішення. Аналітична записка / Ю.В. Опалько. Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2132/>
4. Оцінка соціального та економічного внеску благодійних організацій України в економіку країни / Д. Ляпін, Л.Паливода. – К. : Творчий центр ТЦК, 2013. – 24 с.
5. Звонар В.П. Міжсекторне партнерство як механізм реалізації регіональної соціальної політики: концепція для України : монографія / В.П. Звонар. – Луцьк : Вежа, 2009. – 300 с.
6. *Красносільська А.* Показники розвитку громадянського суспільства України у європейському контексті / А. Красносільська // Громадянське суспільство. – 2012. – № 1 (19). – С. 4–6.
7. Стан та динаміка розвитку організацій громадянського суспільства в Україні: 2002–2013 роки: звіт за даними дослідження / Упоряд.: Л. Паливода. – К. : Творчий центр ТЦК, 2014. – 88 с.
8. *Salamon L.M.* Putting the civil society sector on the economic map of the world / Lester M. Salamon // *Annals of Public and Cooperative Economics*. – 2010. – **81**, № 2. – P. 167–210.

9. Громадська експертиза: теоретичні та практичні аспекти / [Балацька А., Сушко О., Шевченко Т.] ; Інститут Медіа Права. – К., 2011. – С. 4.
10. Реєстр громадських експертиз діяльності органів виконавчої влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/civex/1st/7
11. *Маст Э.* Медиация в контексте (опыт США) / Эрвин Маст, Сюзан Шероуз; перевод Украинского Центра Согласия. – The Northern Virginia Mediation Service, Inc, 1995. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.commonground.org.ua/mast_shearose.html.
12. Лукойл оптимизирует структуру активов в восточной Европе и в Украине Пресс-релиз. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lukoil.ru/press.asp?div_id=1&id=4814&year=2014.

REFERENCES

1. Palyvoda, L.A. (2016). *Hromadians'ke suspil'stvo v Ukraini: zvit za rezul'tatamy doslidzhennia. [Civil society in Ukraine: Research Report]*. Kyiv : Creative Center TCK [in Ukrainian].
2. *Pro stan rozvytku hromadians'koho suspil'stva v Ukraini [On the state of civil society in Ukraine]*. (2012). Kyiv : National Institute for Strategic Studies. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/public/File/20-12_nauk_an_rozrobku/stan_poz_gp_sus.pdf. [in Ukrainian].
3. Opal'ko, U.V. (2015). *Vidkrytist' i prozorist' u diial'nosti hromads'kykh ob'iednan': stan, problemy, perspektyvy vyrishennia. Analychna zapyska. [Openness and transparency of civil associations: problems and solutions. Analytical report]*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/2132/> [in Ukrainian].
4. Lyapin, D. & Palyvoda, L. (2013). *Otsinka sotsial'noho ta ekonomichnoho vnesku blahodijnykh orhanizatsij Ukrainy v ekonomiku krainy [Evaluation of social and economic contribution of charitable organizations in Ukraine's economy]*. Kyiv : Creative Center TCK [in Ukrainian].
5. Zvonar, V.P. (2009). *Mizhsektorne partnerstvo iak mekhanizm realizatsii rehional'noi sotsial'noi polityky: kontseptsia dlia Ukrainy [Cross-sector partnership as a mechanism of regional social policy: a concept for Ukraine]*. Luts'k : Vezha [in Ukrainian].
6. Krasnosil's'ka, A. (2012). Pokaznyky rozvytku hromadians'koho suspil'stva Ukrainy u ievropejs'komu konteksti [Civil society development indicators of Ukraine in the European context]. *Hromadians'ke suspil'stvo – Civil society*, 1 (19), 4-6 [in Ukrainian].
7. Palyvoda, L.A. (Eds.). (2014). *Stan ta dynamika rozvytku orhanizatsij hromadians'koho suspil'stva v Ukraini: 2002-2013 roky: zvit za danymy doslidzhennia. [State and dynamics of civil society organizations' development in Ukraine in 2002-2013 years: study report]*. Kyiv : Creative Center TCK. [in Ukrainian].
8. Salamon, L.M. (2010). Putting the civil society sector on the economic map of the world. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 81, 2, 167-210 [in English].
9. Balats'ka, A., Sushko, O. & Shevchenko, T. (2011). *Hromads'ka ekspertyza: teoretychni ta praktychni aspekty [Civic expertise: theoretical and practical aspects]*. Kyiv : Instytut Media Prava [in Ukrainian].
10. Reiestr hromads'kykh ekspertyz diial'nosti orhaniv vykonavchoi vlady [The register of civic expertise of executive bodies]. (n.d.). *civic.kmu.gov.ua*. Retrieved from http://civic.kmu.gov.ua/consult_mvc_kmu/civex/1st/7 [in Ukrainian].
11. Mast, E. & Shearose, S. (1995). *Mediacija v kontekste (opyt SSHa)*. [Mediation in context: USA experience]. The Northern Virginia Mediation Service. *commonground.org.ua*. Retrieved from http://www.commonground.org.ua/mast_shearose.html. [in Russian].
12. Lukojl optimiziruet strukturu aktivov v vostochnoj Evrope i v Ukraine. Press-reliz. [Lukoil optimizes the structure of assets in Eastern Europe and Ukraine. Press release]. (n.d.). *lukoil.ru*. Retrieved from http://www.lukoil.ru/press.asp?div_id=1&id=4814&year=2014. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції журналу 11.05.2017.